

झाडीकन्या अंजनाबाई व त्यांच्या कविता

प्रा. डॉ. अनंत वराडे

दादासाहेब धनाजी नाना चौधरी समाजकार्य
महाविद्यालय मलकापुर जि.बुलडाणा

अंजनाबाई खुणे यांचा जन्म दि. ८ डिसेंबर १९४० ला

बुधेवाडा या छोट्याशा गावात झाला. त्यांच्या वडिलांचे नांव काशिराम आको लांजे हे बुधेवाडा येथे रहिवाशी असून ता. अर्जुनी मोरगांव जि. गोंदिया येथे वास्तव्य अंजनाबाई ह्या पाच वर्षांच्या असतांना त्यांचा विवाह श्रीराम खुणे गुरुजी यांच्याशी झाला. खूणे गुरुजी हे वडेगांव रेल्वे ता. अर्जुनी मोरगांव जि. गोंदिया येथे राहत असत. श्रीराम खुणे गुरुजी मॅट्रिक होऊन साकोली येथे सेकंडरी एज्युकेशन सोसायटीच्या शाळेत रुजू झाले. श्रीराम खुणे व अंजनाबाई यांना दोन मुल व तीन मुली होत्या. त्यामध्ये मोठा मुलगा अशोक हा वनखात्यात नोकरी करित असे. तर दुसरा मुलगा विजय बी. इ. एम. एस. डॉक्टर म्हणून स्वतःचा दवाखाना वडेगाव रेल्वे येथे आहे. तिन्ही मुलीच लग्न होउन त्या सासरी नांदत आहे. अंजनाबाईचे बंधू कविवर्य हिरामन लांजे रमानंद यांनी प्रामुख्याने अंजनाबाईस काव्यलेखन करण्यास प्रवृत्त केले. त्यांनी अंजनाबाईची गाणी हा काव्यसंग्रह दि. ८ डिसेंबर २००० ला सातव्या झाडीबोली संमेलन जांभळी येथे प्रकाशित झाला. झाडीपट्टीतील भाषा संशोधक डॉ. हरिश्चंद्र बोरकर यांची प्रस्तावना लाभली आहे.

‘राजाधर्मपाल’ हे गद्य २००५ आणि ‘झाडीचा झोलना’ हे आत्मकथा २०१२ मध्ये प्रकाशने झाली. अंजनाबाई यांनी आपल्या कविता वयाच्या पन्नास नंतरच त्यांना कविता लिहिता आल्या. आज त्या विविध साहित्य संमेलनातून आपल्या कविता सादर करतांना दिसत आहे.

त्यांनी आपल्या कविता कुटूंब, मुलगा, सून, शेजारी, समाजसेवक, राजकारणी, सैनिक, आस्थास्थळे, घटना असे आहे. रसिकांना व समाजाला अंतर्मुख करण्याच कसब त्यांच्या कवितेत असल्यामुळे लोक त्यांच्या कवितेकडे आतूरतेनी पाहतात. त्यामुळे त्यांचा गौरव ग्रंथ षौरवामृत

हा झाडीबोली साहित्य मंडळ साकोली येथे त्यांच्या जन्मदिनी ८ डिसेंबर २०१५ रोजी झाला. अंजनाबाईचे माहेर व सासर जवळजवळ होते. बुधेवाडा माहेर, तर वडेगांव रेल्वे सासर लहान असतांना लग्न झाले. त्यावेळी त्या पाच वर्षांच्या होत्या. लग्नानंतर मोठे सासरे अर्जुन पाटील यांनी अंजनाबाईला वडेगावला शाळेत टाकल. १ ते ४ वर्ग त्यांना शिकता आल. शाळेत जाण्यासाठी घोडाबग्गीची व्यवस्था सासऱ्यांनी करून दिली.

त्यामुळे त्यांना ज्ञानाचा तिसरा डोळा प्राप्त झाला. मामाजीवर त्यांनी कविता लिहीली.

नांव माजा मामाजीना, स्याड्यात टाकला नसता
जागी सईच्या माजा वो पल्ला अंगठाच असता
(मामाजी २९.२)

बेळगाव ‘कर्नाटक’ येथे संपन्न झालेल्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनात नवोदित कविना केलेल्या अहवालानुसार चौदाशे कविने मध्ये चौदा कविंची नेमणूक झाली. त्यांमध्ये अंजनाबाई यांची निवड झाली. त्याप्रसंगी अंजनाबाई यांनी आपले काव्य वाचन केले. त्या अंस म्हणतात

काय सांगू बाई, मी बेळगांव संमेलनाचा थाट
मला वाटे जसा तो नवगांव बांधचा हाट

बेळगावच्या संमेलनातीन जी कविता म्हटली तिचे निश्चितच विचार करायला लावणारी बाब आहे. संमेलनाचा थाट पाहिल्यावर त्यांना नक्कच नवेगांव बांधची आठवण आली.

अंजनाबाई हयांच काव्यवाचन करतांना त्यांना पुस्तकाची किंवा कागादाची गरज नसे. स्टेजवर आल्यावर त्यांच्या मुखातून धडाधड काव्यरचना बाहेर पडत असे.

‘बहिण पावनी’ या कवितेत त्यांनी भाऊ, भाभी, ननंद यांच्यातील संवादाचे वर्णन केले आहे. भाभीची प्रत्येक गोष्टीत नकारात्मक भूमिका असायची.

आली बईन पावनी भाऊ मंते रांद दार
मंहे भावज, घरी या नसं मुंगाचा वावर
आली बईन पावनी भाऊ मंते रांद भात
मंते भावज, घरी या कन्या नसत गुंडात
भाऊ पत्नीला ऑर्डर सोडते पण पत्नी काहीना
काही कारण सांगुन पतीच म्हणण टाळते ते ननदेव लक्षात
येते. जनु ननंद माहेरुन निघून गेली पाहीजे. शेवटी बईन
म्हणते

मंते बईन दादागा नको मांल तुप साकर
देजा तुमी कोरभर सादी चटनी भाकर
बईन म्हणते, भाऊराया, कई नाई मी मांगा
वागजा आपुलकीना तुम्ही मायबापा सांगा
अंजनाबाईची कौटुंबिक, सासर, माहेर, समाजातील
विविध विषयावर हुंडाबळी, नर्सबाई, मायभूमी, निसर्ग
नवेगांव बांध, लिवना वाचना, साक्षगंध, शेतकऱ्याचे दुःख
कारगीलचे युद्ध, वांजली, पाटलाचा पोरगा, दारु सोडा,
महिमा तुरसीचा अनेक विषय अंजनाबाई यांनी आपल्या
कवितेत हाताळले आहे. जन्मदात्याचे उपकार या कवितेत
अंजनाबाई म्हणतात

संसार म्हणजे नव्हे, भातुकलीचा खेळ
जन्माला येतो मानव फक्त एकच वेळ
माय आणि बाप नाही नव्या पिढीसाठी शाप
जन्मदात्यांच्या कष्टाचे जरा करा मोजमाप
जन्मदात्या आईबापाला विसरु नका त्यांच्यामुळे
तुम्हाला दुनिया दिसली. सून मनं सासूल या कवितेतील
विचार व्यक्त करतांना अंजनाबाई अस म्हणतात

सून मनं बुडग्या सासूलं येती काहा थुकलीस बाई
तुजा, थुका फेकावालं मी तूजी मोलकरीन नाई
सासू मनं सुनंल कहा असी बोलतेस बाई ६
तुज्या पोरायच्या मी काहीच का केलू नाही ६
सुनेले म्हातारी सासू पाहून कोणतीच गोष्ट सहन
होत नाही. सासू थुकूलेली सुध्दा चालत नाही. सासू म्हणते
अशी काय बोलते बाई तुझ्या पोरायच मी काहीच केल नाही
का ६

रमा पाण्याला गेली ऐन दुपारची वेळ
पायात नाही चप्पल तळव्याला आल फोड
रमा, गेली विहीरीवर दिस मायेचे आटले

कोण्या माउलीने एक गुंड पाणी नाही दिले
रमाबाई पाण्याला गेली पण कुणी तीला गुंडभर पाणी
दिले नाही. अशी दिव्यदृष्टी अंजनाबाईकडे होती. सामाजिक
भान ठेवून अंजनाबाई दामिनीवर बलात्कार या विषयावर
म्हणते

दिल्ली मंदी चार नराधमाईन चालत्या गाडीत
बलात्कार केला ना

दामिनीच्या जीवाचा नाश केला कसी मिळाली संधी दिवसा
लांडग्याईल

आठवली नाही कां मा त्या नराधमाईल
मायची कुस ! जीना जन्म देलन त्याईल !

अशा स्वरुपाचे काव्य रुपात मतं प्रगट करण्याची
किमया कवयित्री करतांना दिसते. कुष्ट रोग्याची व्यथा
व्यक्त करतांना अंजना बाई म्हणते

सोसण्या किती यातना दुःख मी सांगू कृणा
जीव विटुनिया गेला जन्म नको हा पुन्हा
हे जीवन आहे पहा भातुकलीचा रे खेळ
नाही येणार जन्माला कोणी पुन्हा एक वेळ !

अंजनाबाई यांनी आपल्या कवितेत स्वामी
विवेकानंद यांच्या शिष्या सिस्टर निवेदिता यांना शिक्षा दिली
त्यांचा जन्म इंग्लंड मध्ये झाला तरी त्यांनी आपल संपूर्ण
आयुष्य भारत भूमिचरणी वाहिल. स्वामिंजींचे कार्ये त्यांनी
घरोघरी पोहचवलं.

सिस्टर निवेदितांचा जन्म जरी इंग्लंडमध्ये झाला
भारताच्या लढयामध्ये होता भाग तिने घेतला.

पराकाष्ठा करुन तीने लोकांना जागृत केले
मुलामुलींना शिक्षणचे महत्व पटवून दिले
घारे डोळे, सोनेरी केस गोरगोरा होता रंग
त्या मातेच्या प्रवचनात सारे होत असत दंग

निवेदितांची चोख भुमिका तीने आपल्या देशात
येवुन नाव लौकिक मिळवला. अंजनाबाई यांची दृष्टी सैनिक
याच्यावरही होती. त्यासंदर्भात भारतीय जवानाबाबत त्याच
मत अस होत.

पाकी सैन्याचा झाला जेव्हा हल्ला
तोच क्षणात भारतीय बॉम्ब फुटला

पराक्रमी वैमानिक मात्र दुर्देवी ठरला
पॅराशुटमधुन तो उडी घेऊ लागाला
जमीनीवर जोरात आपटला गेला
दुष्टाच्या मेळाव्यात आनंद दाटला
अकरमात तो शुध्दीवर आला अन
त्याने पाकी सैन्यावर बॉम्ब फेकला

भारताचा सैनिक परकाष्टा करत कसा लढला.
त्याचे वर्णन कवयित्री करतात. निसर्गाच्या डोंगर दर्याच,
तलावाच वर्णन अप्रतिम करण्याच कौशल्य त्यांच्यात आहे.

नगझि-याच वर्णन करतांना त्या म्हणतात

नागझिरा पर्यटन स्थळ गोंदिया जिल्ह्यात आहे
नक्की एकदा तू सखी येथे येवूनच पाहे
लताकुंज मधुकुंज आहेत जवळजवळ
अभयारण्य पाहण्यास थोडा काढा तुम्ही वेळ
निसर्गाचा आनंद बघायला विसरू नका.

अंजनाबाईची दुरदृष्टी ठेऊन प्रत्येकावर प्रसंग येतो
जन्म व मरणाचा. त्या समयी अंजनाबाई कविता करतात. '
माज्या मरणाच्या येडी ' मृत्यु सोहळ्याच वर्णन ह्या उभ्या
करतात.

माज्या मरणाच्या येडी, जागा बाक्का सारवजो
माजी मग कुडी बाई, भूर्देवर तू ठेवजो
माज्या मरणाच्या येडी जमतील आया बाया
माज्या मुकात ठेवजो तू कलदार रुपया
जसा जीव येती आला, तसा बाई जीव गेला
संगा नाई काई नेला, मंगा याद वो ठेवला

मृत्युच्या सर्व प्रक्रियाचं वर्णन अंजनाबाई करतांना
दिसतात. वयाच्या उत्तरार्धात त्यांच्या काव्य लेखनाला
सुरुवात होवुन त्यांच्या कवितांना येवढी प्रसिध्दी मिळाली की
काही वर्षातच त्यांच्या कविता विविध संमेलनातून प्रसिध्द
झाल्या. वृत्तपत्र, दुरदर्शन वाहिण्या, रेडिओ यांच्या
माध्यमातून तसेच विविध शाळा महाविद्यालयातून त्यांचे
सत्कार झाले. अनेक पुरस्कार त्यांना प्राप्त झाले. हयाचे
सर्व श्रेय डॉ. हरिश्चंद्र बोरकर व त्यांचे बंधु हिरामन लांजे
ष्रमानंद व सर्वात मेहनत घेतलेले त्यांचे पती श्रीराम खुणे
गुरुजी हयांच्या परिश्रमात अंजनाबाईच सोन झाल. आजही

त्यांच्या वहीवाट चालुच आहे. आज त्यांचे वय ८० पेक्षा
जास्त आहे.

संदर्भ सूची

१. डॉ. हरिश्चंद्र बोरकर यांची प्रस्तावना प्रथम काव्यसंग्रह
२००० झाडीकन्या अंजनाबाईची कविता विवेक
प्रकाशन नागपूर
२. डॉ. हरिश्चंद्र बोरकर यांची प्रस्तावना झाडीकन्या
अंजनाबाईची कविता विवेक प्रकाशन नागपूर
३. 'बईन पावनी' झाडाची कन्या अंजनाबाईची कविता पृ.
क्र. ३ विवेक प्रकाशन नागपूर
४. 'स्वाभिमानी रमा' पृ. क्र. ५९ 'झाडीकन्या
अंजनाबाईची कविता', विवेक प्रकाशन नागपूर
५. 'कुष्ठरोग्याची व्यथा' पृ. क्र. ९४ 'झाडीकन्या
अंजनाबाईची कविता', विवेक प्रकाशन नागपूर
६. 'थोरवी' पृ. क्र. ७० 'झाडीकन्या अंजनाबाईची
कविता', विवेक प्रकाशन नागपूर
७. 'अमर वैमानिक' पृ. क्र. ६२ 'झाडीकन्या
अंजनाबाईची कविता' विवेक प्रकाशन नागपूर